

ANTİK DÖNEMLERDEN YAKIN TARİHE ANADOLU'DA TIP

Günümüzde hastalandığımızda hemen bir sağlık kurumuna gidip rahatlıkla tedavi olabiliyoruz. Gelişen tıp ve eczacılık sayesinde birçok hastalığın tedavisi artık çok kolay. Hatta çoğu hastalık, aşı gibi, önceden alınan önlemlerle başlamaya fırsat bile bulamıyor. Peki, bu durum eskiden nasıldı? Antik dönemlerde insanlar hastalanınca ne yapıyorlardı? Elbette hastalıklar insanlık tarihi boyunca hep oldu, hatta insandan önce de vardı. Hastalıklarla yaşamayı öğrenen insan onun tedavisini de zaman içinde öğrenecekti. Büyücülük ve sihirle başlayan tıp tarihinin Anadolu'daki geçmişi de çok ilginç...

Tıp tarihi araştırmaları, deontoloji ve tıp tarihi, antropoloji, arkeoloji bilim dallarının ortak çalışmalarıyla yapılıyor. Ülkemizde de Anadolu tıp tarihiyle ilgili araştırmalar yapılıyor. Biz de Anadolu tıp tarihiyle ilgili çok sayıda araştırması bulunan Gülhane Askeri Tıp

Akademisi'nden (GATA) Doç. Dr. Adnan Ataç'ı ziyaret ettik ve ondan geçmiş dönemlerdeki Anadolu tıbbıyla ilgili bilgiler aldık.

Tarih boyunca çok sayıda kültüre ev sahipliği yapan Anadolu, birçok bilim dalının doğuşuna da tanıklık etti.

Bunlardan en önemlisi belki de tıptı. Anadolu'daki ilk bulguları günümüzden 10.000 yıl öncesine dayanan Anadolu tıbbı, Osmanlı dönemine kadar gelişmesini sürdürdü. İlk zamanları "Antikçağ tapınak tıbbı" olarak bilinen Anadolu tıbbının en önemli yapıları

olan asklepiyonlar (ilk hastaneler), Bergama, Efes, Yumurtalık, İzmit, İznik ve Ereğli gibi kentlerde yapıldı. Osmanlı döneminde de Konya, Kayseri, Çankırı, Tokat, Amasya, Manisa ve Divriği gibi kentlerde darüşşifalar (hastaneler) kuruldu. Sağlıkla ilgili bu kadar yapıyla birlikte, İstanköylü (Kos Adası) Hipokrat (MÖ 460-370), Bergamalı Galen (131-200), Bursalı Asklepiades (MS 1. yüzyıl), Efesli Rufus (MS 1. yüzyıl), Anavazalı Dioskorides (MS 1. yüzyıl), Efesli Soranus (MS 2. yüzyıl), Kayserili Areteaus (MS 4. yüzyıl), Hacı Paşa, Mahmud Şirvani (1375-1450), Şerafeddin Sabuncuoğlu (1385-1465), Şemseddin-i İtâki, Akşemseddin, Molla Gürani, Mustafa Behçet Efendi (1774-1834) gibi çok sayıda ünlü tıp adamı da Anadolu'da yaşadı ve tıbbın gelişmesine katkıda bulundu. Yalnızca sağlık ala-

nındaki yapılara ve doktorlara bakıldığında bile Anadolu'nun tıp tarihi açısından ne kadar önemli olduğu görülebilir.

Tarih boyunca Anadolu'da tıbbi, Antik dönem, Hitit dönemi, Antik Batı Anadolu dönemi, Selçuklu dönemi ve Osmanlı dönemi olarak ele alabiliriz. Antik dönemde, Anadolu'da yapıldığı bilinen ilk tıbbi girişim "trepanasyon" denen beyin delme ameliyatlardır. On bin yıl öncesinden kalan insan kafataslarında bilinen en eski cerrahi girişimlerin izleri bulunmuştur. Üstelik izler, ameliyattan sonra kişinin bir süre daha yaşadığını da gösteriyor. Bundan hemen sonra, neolitik dönemden kalan epilasyon aletlerinin bulunması, bedendeki kılların da alındığının gösteriyor. Bu aletlerden çok sayıda bulunması epilasyonun, günümüzde ol-

duğu gibi, eskiden de yaygın olarak yapıldığını gösteriyor. O zamanlarda beyin ameliyatlarının nasıl yapıldığı konusunu daha önce 486. sayımızda (Mayıs 2008) ayrıntılı biçimde ele almıştık.

Hitit Döneminde Tıp

Hititler savaşçı ve asker bir toplum olarak biliniyor. Bundan dolayı birçok cerrahi uygulamanın yapılmış olması beklenirken eldeki bulgular büyü ve dinsel ağırlıklı tedavilerle, bitkisel tedavilerin daha çok yapıldığını gösteriyor. Hititlerde tanrılar, toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi, hastalık konusuyla da yakından ilgiliydi. Hastalıkların genelde tanrısal cezalandırılmayla ortaya çıktığına inanıldığından, bundan kurtulmanın tek çaresi, tanrılara gerekli özeni göstermek ve belirli

törenlerle gerekli kurbanları sunmaktı. Hitit döneminde, Mezopotamya ve Mısır'da tıp çok ileriydi. Hititler de tıp bilgilerini Mezopotamyalılar ve Anadolu'nun yerli halklarından aldı. Eldeki tabletlerden doktorlara ilişkin ayrıntılı bilgilere de ulaşılmıştır. Tahminlere göre doktorluk, büyücülük ve kâtiplik iç içeydi. Ayrıca doktorların arasında bir hiyerarşi de vardı. Tabletlerden yalnızca erkek doktorların değil kadın doktorların da olduğu anlaşıldı. Bununla birlikte kadın doktorların tıbbi girişimlerden çok büyü işlemleri uyguladığı sanılıyor. Ayrıca Hitit yasalarında doktor ücretleriyle ilgili bilgiler de var. Örneğin, yaralanmış hastayı tedavi eden doktora 6 "şekel" gümüş verileceği tabletlerde yazılı. Bulunan tıbbi kil tabletlerde kırka yakın hastalığın adı da geçiyor. Bunlar, belirtilerine göre adlandırılarak göz kanaması, göz bulutu (katarakt), gözde kızarıklık ve gözlerin yaşarması biçiminde ayrılmış.

Anadolu'nun günümüzdeki bitki çeşitliliği eskiden de vardı. Hititler de bu zengin bitki topluluğundan tedavi amaçlı yararlandılar. En çok kullandıkları bitkilerden bazıları adamotu, banotu, haşhaş, mazi, mersin, meyan kökü, safran ve zeytindi. İlaç yapımı için kullanılacak hammadde miktarı biraz, çok ya da yarım gibi ölçülerle anlatılır, almacağı zaman da gece ya da gündüz biçiminde belirtilirdi. Bitkilerin kullanılışı, kimyasal yapılarından çok, yapılarında var olduğuna inanılan sihirselsel güçten kaynaklanıyordu. Kullandıkları ilaç reçetelerinin bir bölümünün Mezopotamya tıbbından alınmış olduğu tahmin ediliyor. Maden ve hayvan kökenli ilaçlara Hititlerde çok az kullanılmış. Reçete metinlerini içeren tabletlerde, eğer biliniyorsa hastalığın adı ya da belirtileri, daha sonra da bitki, bitki tohumları, tomurcuk, çiçek ve bitkisel yağların karışımıyla hazırlanmış ilaçlar yer alıyor. Tablet reçetelerinin sonları genellikle "...böylece hasta iyi olacaktır" anlatımıyla sonlanıyor. Bazı tabletlerdeyse "eğer iyi olmazsa.." diye başlıyor ve iyileşmeyen hastalık için yeni bir formül verilerek devam ediyor. Büyüyle tedaviyse erkek kâhinler ve büyücü kadınlar tarafından yapıyordu. Mezopotamya'da kullanılan karacığer falı, Hitit döneminde Anadolu'da da kullanılıyordu. Hattuşaş'ta öğretim amacıyla kullanıldığı sanılan, üzeri yazılı kilden yapılmış karacığer modelleri bulundu. Ayrıca hastalığın dinsel kirlilikten kaynaklandığına ya da tanrılar tarafından gönderildiğine inanıyorlardı. Bu nedenle de hastalığa yol açan ilahi öfkeyi ortadan kaldırmak için kehanetlere başvuyorlardı. Hititlerin kendi dönemlerindeki tıbbi gelişmelere ayak uydurabilmek amacıyla tıp alanında kendilerinden ileri düzeydeki bölgelerden doktor ve ilaç getirtmiş olduğu da biliniyor. Ancak yine de eldeki bulgular Hitit tıbbının ne kadar geliştiğine ilişkin ayrıntılı bilgi içermiyor.

Antik Batı Anadolu Tıbbı

Antik Batı Anadolu Tıbbı

"Doktor tanrı" ve "doktorluk tanrısı" olan Asklepios'un adına kurulan

sağlık tapınakları olan "asklepionlar" Antik Batı Anadolu tıbbının en önemli yapılarıdır. Anadolu'nun batısında, Ege adalarında ve Yunanistan'da 200'den çok asklepion bulunduğu tahmin ediliyor. Bunların bugün bilinen en ünlüleri Bergama, Epidauros ve İstanköy'deki (Kos) asklepionlardır. Batı Anadolu'daki bu asklepionlar sayesinde Antik tıp uygulamaları Kos ve Knidos (Datça) ekolü olmak üzere incelenebilir.

Kos ekolü, Kos adasında bulunan asklepion tapınağında yerleşmiş bir tıp anlayışıdır. Aynı zamanda bir okul görevi de gören bu tapınak, MÖ 6. yüzyılda Kos adasında gelişmeye başlamış ve tıp yaklaşımı Hipokrates ekolünden kitaplarla günümüze kadar gelmiştir. Kos okulunun özgün tıp anlayışı, hastanın ilerleyişinin izlenmesidir. Knidos ekolü, MÖ 7. yüzyılda Anadolu'nun Batı ucundaki Knidos'ta gelişmeye başlayan tıp anlayışıdır. Güneybatı Anadolu kıyılarında doğal güzellikleriyle ünlü Knidos, çok önemli bir başka tıp merkezi olan Kos Adası'nın rakibi durumundaydı. Knidos, kuruluşundan itibaren doktor yetiştiren bir okul olmuş, Herodikes ve Europhon gibi doktorlar burada yetişmiştir. Buradaki tıp okulunda öncelikle ilgilenilen konu, hastalıkların belirlenmesi (teşisi) olmuş ve hastalıklarla ilgili karmaşık denilebilecek bir sınıflandırma sistemi geliştirilmiştir. Buradaki doktorlar, hastalık belirtileri üzerinden klinik teşhise gidiyorlardı. Dolayısıyla her belirti bir hastalık olarak tanımlanıyordu. Kos okulundaysa hastalık semptomlarından değil, hastanın kendisinden yola çıkılarak teşhis konuyordu. Bu ekolde anatomiyle neredeyse hiç ilgilenilmemiştir.

Son yıllarda yapılan kazılarla, Bergama'daki asklepionun dışında, Anadolu'da ve Trakya'da antik çağdan kalan yeni sağlık merkezleri de olduğu ortaya çıkarıldı. Bunlardan en önemlileri Bergama'nın 18 km kuzeydoğusunda bulunan, daha çok kaplıca olarak kullanılan Allianoi ve antik adı Heraion Teichos olan Tekirdağ'a 15 km uzaklıkta Karaevlialtı'nda bulunan sağlık merkezleridir. Bunların dışında, henüz asklepion olduğu kanıtlanmamış ancak elde edilen buluntular sonunda buralarda birer sağlık merkezinin olduğunu gösteren yerleşimler de var. Bunlar Es-

kişer'in Alpu bucağına bağlı Karahöyük köyü, Knidos, Ephesos ve Adana'nın Yumurtalık ilçesidir.

Troya bölgesinde yaşamış ünlü bir mimar olan Vitruvius da antik adı Tralles olan Aydın ilinde birer Asklepios tapınağı olduğundan söz eder. MÖ 90-20 yıllarında yaşamış Vitruvius, "Mimarlık Üzerine On Kitap" adlı ünlü eserinde asklepiyonların temiz yörelerde ve kaynak sularının yakınlığında yapılması gerektiğini yazarak gerekçelerini şöyle açıklamıştır: "Özellikle çok sayıda hastayı şifalı güçleriyle iyileştirdiği varsayılan Asklepios ve sağlık tanrılarına küçük tapınaklar yapılabilir ve bu tapınaklar uygun kaynak suları bulunan sağlıklı yöreler arasından seçilirse, uygunluk doğal nedenlere dayanacaktır. Çünkü sağlıklı bir çevreden gelen hastalıklı bedenler, sağlıklı bir yerin şifa veren memba sularıyla yıkandığında hastalıklarından

daha çabuk arınacaktır. Sonuçta tümüyle yörenin özellikleri nedeniyle tanrının saygınlığı artacak ve daha itibarlı bir konuma ulaşacaktır."

Asklepiyonlar önceleri kentlerin dışında, akarsu kenarında ve su kaynağı bulunan, temiz havası olan yerlere kurulmuş olup günümüzdeki sanatoryumların görünümündedir. Daha sonra şekil ve boyut bakımından değişmişlerdir. Önceleri yalnızca çeşme, kaynak, tapınak ve sunak bulunan asklepiyonların içine daha sonra kütüphane ve anıtsal sağlık yapıları eklenmeye başlanmıştır. Bununla birlikte değişik tedavi yöntemleri de geliştirilmiş, zamanla da cilt ve romatizmal hastalıkların tedavisi için psikoterapinin yanı sıra hidroterapiye de ilgi gösterilmeye başlanmıştır.

Antik Anadolu tıbbının, tıp tarihi açısından en önemli doktorları, kuşkusuz Hipokrates ve Galen'di. Doktor ba-

basının yetiştirdiği Hipokrates (MÖ 460-377), Anadolu'nun kuzey illerinde doktorluk yaptıktan sonra, İstanköy adasına dönerek doktorluğunu sürdürmüştür. Eski İyonya'da bilimsel gelişme ve felsefeyle de bağı olan doktorluk, Hipokrates'le en üst noktaya ulaşmıştır. Platon, "Phaidros" adlı yapıtında Hipokrates'e değinerek onun tıbbı felsefi bir yaklaşım getirmiş bir Asklepiades olduğunu ve insan bedenini bir bütün olarak ele aldığını anlatır. Aristoteles'in öğrencilerinden Menon da yazdığı tıp tarihinde Hipokrates'in hastalıklarının nedeni konusundaki görüşlerine özel bir yer verir. Menon'na göre Hipokrates'in temel hastalık kuramı, yanlış beslenme sonucunda sindirilemeyen bazı artıkların buhar çıkardığı, bu buharların bedenden atılmayarak hastalıklara yol açtığı biçimindedir. Hipokrates'in yazdığı kabul edilen "Corpus

Hippocraticum" adlı yapıtta, batıl inançlar ve büyümlü şifa yöntemleri reddedilerek bir bilim dalı olan tıbbın temel ilkeleri öğretilir. Bazı hastalıkları Hipokrates ilk kez tanımlamıştır. "Sopalanmış parmaklar" adlı hastalığa "Hipokrat parmakları" denmesinin nedeni de budur. Tanımladığı bazı başka hastalıklar da akciğer kanseri, akciğer hastalığı ve siyanotik kalp hastalığıdır.

Hipokrates'in ortaya koyduğu nesnel nedenlere dayalı, gözleme dayanan, akılcı, uygulamaya dönük ve dinsel-büyüsel etkilerden sıyrılmış tıp anlayışı Galen'le sürmüştü ve ondan sonra Rönesans'a kadar değişmemiştir. Galen ünlü bir Asklepios tapınağının bulunduğu Batı Anadolu'daki Bergama'da dünyaya geldi. Genç yaşta önce felsefe sonra tıpla ilgilendi. İzmir'e giderek orada da tıp eğitimi aldıktan sonra İskenderiye'ye geçti ve burada anatomiyle ilgilendi. Hipokrat tıbbını öğrenmeye çalışıyordu. Buradaki çalışmalarından sonra 28 yaşındayken çok iyi bir doktor olarak Bergama'ya döndü. Buraya geldiğinde gladyatör okulunda bir doktora gereksinim vardı. Bu göreve atandı. Böylece daha da önemli bir konuma geldi. Galen'in tıbbı yaptığı katkılar o kadar iyiydi ki Ortaçağ tıbbı "Galen Tıbbı" adıyla anıldı. Galen, tedavi çalışmalarının yanı sıra anatomi, fizyoloji, farmakoloji bilimleri ve de felsefeyle ilgilendi. Zamanın tıp bilimine tamamıyla hâkim olan Galen, bu bilim dalını orijinal ilkelere göre yeniden düzenledi. Ününü de özellikle yeni geliştirdiği araştırma yöntemiyle kazandı. Galen'e göre analizler, hastalıkların incelenip iyileştirilmesinin temelini oluşturur. Droglardan ilaç elde etmeye başlamış olduğundan da eczacılığın ve farmasötik teknolojinin babası olarak kabul edilir.

Selçuklu Döneminde Tıp

Anadolu tarih boyunca çeşitli kültürlerin merkezi olmasının yanında ticaret yollarının da üzerinde bulunuyordu. Bu durum ekonomi ve kültür alanlarında gelişme olmasını da sağladı. Ticaret yolları üzerinde, nüfusları yüz bini aşan Konya, Kayseri, Sivas gibi kentler önemli bir merkez haline gelmiş, buralarda çok sayıda medrese, köprü, cami, han, hamam ve hastane yapılmıştır. Özellikle II. Kılıç Aslan ve Alâeddin Keykübât zamanında çağrılan bilim insanları ve sanatçılar Anadolu'ya yerleşerek bilim ve sanatın ilerlemesine yardımcı olmuştur. Günümüze ulaşan mimari eserler, arasında tıp tarihi açısından önemli olanlar darüşşifalardır. Selçuklular Anadolu'nun birçok yerinde bunlardan yapmış ve bu kuruluşları büyük vakıflarla destekleyerek yüzlerce yıl yaşamalarını sağlamıştır. Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası, Sivas Keykavus Darüşşifası, Divriği Turan Melik darüşşifası, Çankırı Atabey Ferruh Darüşşifası, Kastamonu Ali Pervane Darüşşifası ve Amasya Darüşşifası, Selçuklu darüşşifalarından bazılarıdır. Bu darüşşifalar yüzlerce yıl boyunca hastalara teşhis ve tedavi hizmeti vermiştir. Bunlar aynı zamanda doktor, cerrah ve eczacı yetiştiren birer eğitim kurumu işlevi de görmüştür. Bu darüşşifalar sayesinde Osmanlı tıbbı, genel hatlarıyla Anadolu Selçuklu tıbbının mirasçısı olarak devam etmiştir. Selçuklular'ın kurduğu birçok sağlık ve sosyal yardım kuruluşunun vakıf yelleri, Osmanlı kadınlarınca tam olarak

geçerli sayılmış ve bu kuruluşların sonraki yıllarda da toplumsal görevlerini sürdürmesi sağlanmıştır.

Osmanlı Döneminde Tıp

Selçukluların kurduğu darüşşifaların işleyişlerinin sürdürülmesinin yanında, Osmanlılar da Bursa, Edirne, Selanik, Budapeşte, Belgrat, Manisa, Fatih ve Süleymaniye darüşşifaları gibi yeni darüşşifalar yapmıştır. Gerek Selçuklu ve Beylikler döneminde kurulan darüşşifalar gerekse Osmanlı devletinin yaptığı darüşşifalar 19. yüzyıla kadar Anadolu'nun temel sağlık kurumları olarak hizmet vermiştir. Anadolu'nun neredeyse bütün kentlerinde darüşşifa, bimaristan, bimarhane, tumarhane, şifhane gibi sağlık kuruluşlarının kurulduğu ve bunların vakıflarla desteklenerek topluma ücretsiz sağlık hizmeti verdiği görülür. Yabancı gezginler notlarında, 16. yüzyılın sonlarında İstanbul'da her biri 150-300 hasta alabilen 119 hastanenin bulunduğu, bu hastanelerde "hassa tabibi" denen resmi doktorların görev yaptığını yazmışlardır. Ayrıca müderris, kehhâl (göz doktoru), cerrah, kırık-çıkıkçı, eczacı, eczacı kalfası, edviye dövücü, attar, ilaç vekilharcı, ilaç kilercisi, kasekeş, şerbetçi gibi başka sağlık personelinin hizmet verdiğini de belirtirler.

Bu dönemde, hasta bakımı ve hastane düzenine ilişkin düzenli kayıtlar da tutulmuştur. Kayıtlardan, hastane koşullarının düzenli gezildiği, durumları kontrol edilen hastaların her biri-

nin hastalıklarıyla ilgili künyeleri başlarının üzerine asıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca hastaların hastalığına uygun ilaçların üretilerek müvezziler (dağıtıcı) tarafından teslim edildiği, her gün ayaklarının sıcak suyla yıkıldığı, yatakların aralıklarla değiştirildiği, giydirildikleri hasta elbiselerinin temiz tutulduğu, perhizde olanların yiyeceklerinin pişirilerek verildiği bilgileri de yine kayıtlarda yer alır. Bu bilgiler Osmanlı devletinde sağlık hizmetlerinin personel ve hizmet süreçleri açısından kurumsal bir nitelikte olduğunu ve bu hizmetin resmi olarak denetlendiğini gösterir.

Osmanlı devletinde, hastanelerin dışında serbest çalışan doktorlar da vardı. Serbest çalışma hakkı almak için hekimbaşlarından izin almaları gerekirdi. Uygun görüldüğünde, onlara bir ruhsat verilerek "tıbbi dükkan" diye bilinen muayenehane açma hakkı kazanırlardı. Bu şekilde serbest çalışan doktorların aynı zamanda eczacılık yapma hakkı da olurdu.

Toplumun temel sağlık gereksinimlerini karşılayan öteki yapılar da Anadolu'da Antikçağ'dan beri kullanılan kaplıcalar, içmeler ve ılıcalar gibi sağlık kuruluşları olmuştur. Bu kuruluşlar yüzlerce yıl boyunca, ciddi hastalıkların tedavi edildiği önemli sağlık kurumlarındandı. Selçuklular ve Osmanlılar bunları ayakta tutmuş ve bunlara yenilerini eklemiştir. 14 Mart 1827'de ordunun doktor ve cerrah gereksinimini karşılamak amacıyla kurulan Tıbbiye-i Âmirî (Tıp Okulu), ülkemizde modern tıp eğitiminin başlaması ve modern tıbbi uygulamaların kurumsallaşması açısından önemli bir dönüm noktasıdır.

Sonuç olarak Anadolu'da tarih boyunca uygulanan tıp, bu toprakların bilim ve kültür tarihine yapılan en somut katkılar arasındadır. Asklepionlardan darüşşifalara, Hipokrates'ten Sabuncuoğlu Şerafeddin'e kadar geniş bir yelpazedeki örnekler, bilim tarihi açısından önemli bir konu olmasının yanında, Anadolu'da tarih boyunca verilmiş sağlık hizmetlerinin düzeyini de ortaya koyar.

Katkılarından dolayı Doç. Dr. Adnan Ataç'a teşekkür ederiz.

Bülent Gözcelioğlu

Çizimler: Barış Hasırcı